

HÁDANKY „UČITELKY ŽIVOTA“

Ján Dekan

Pred viac ako dvoma tisícročiami jeden z posledných bardov Rímskej republiky Marcus Tullius Cicero v článku „De oratore“ (O rečníkovi) napísal, že „historia (est) magistra vitae“ – dejiny sú učiteľkou života. Tento výrok, ktorý autor bližšie nevysvetľoval, v neskorších vekoch nadobudol charakter nezvratnej doktríny. Holdovali jej nielen historici, ale aj panovníci a politici. Zdôvodňovali ňou oprávnenosť svojej vlády, bez ohľadu na to, či bola eticky oprávnená, alebo hrubo narušovala všeobecne prijímané normy spravodlivosti.

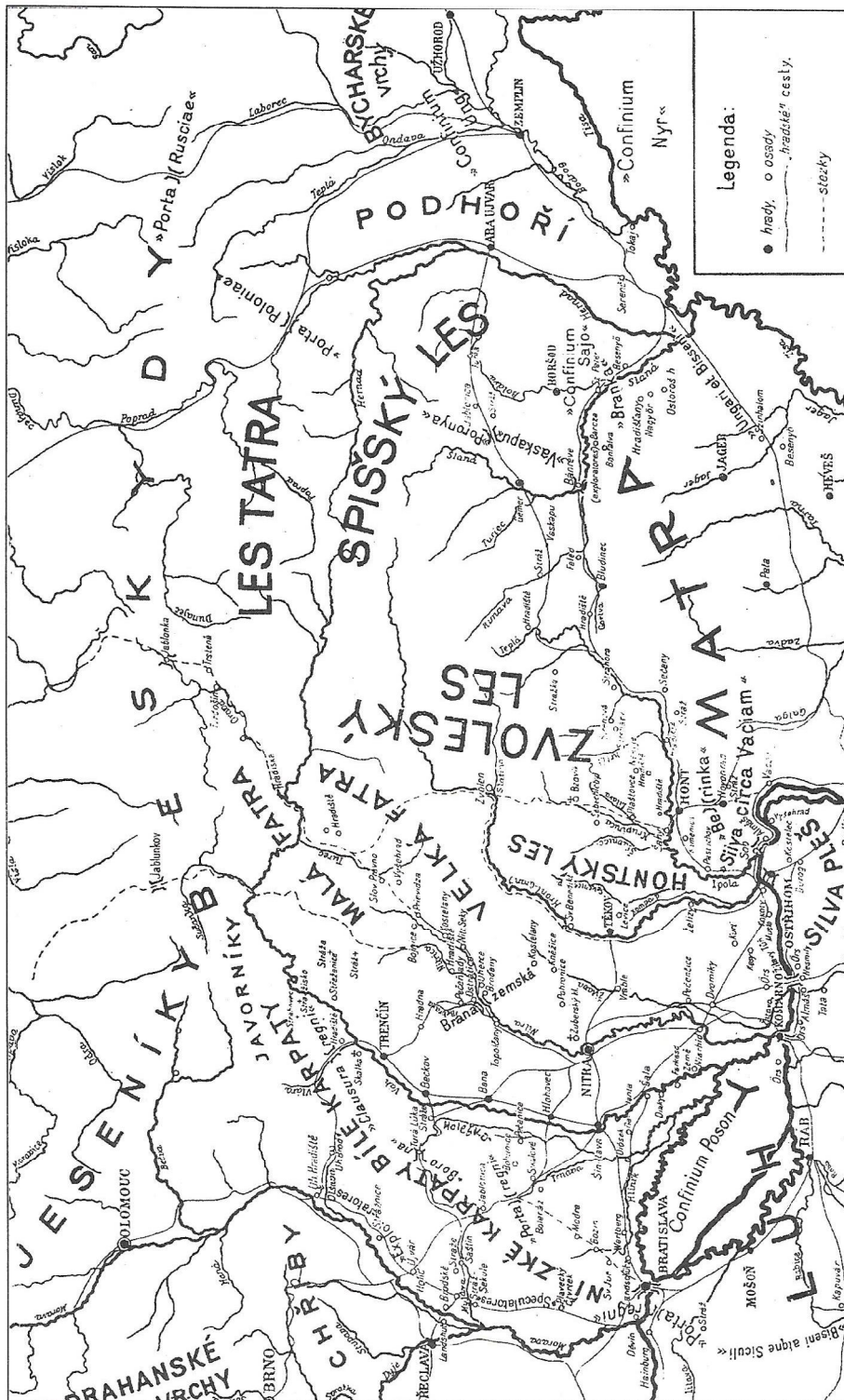
Mňa však v tomto príspevku nezaujíma nechcená dvojzmyselnosť Ciceronovho výroku. Ide mi skôr o hádanku, pred ktorú nás stavia približne polstoročný výskum osídlenia stredného Slovenska. Moja generácia sa ešte pamätá na spor „o staré Slovensko“, ktorého podnetom bola kniha profesora Václava Chaloupeckého z roku 1923, vydaná po púhych dvoch rokoch existencie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Prakticky sa ho zúčastnili všetci moji profesori, nielen historici, ale aj jazykovedy. Otázka znela, či stredné Slovensko bolo v počiatočných fázach našich národných dejín osídlené, alebo nie (obr. 1). Dostatok písomných prameňov chýbal. A pamätám sa, že keď sa obracali o radu na profesora Jana Eisnera, tento, známy svojimi vykopávkami na Devíne a v Devínskej Novej Vsi, musel s ľútosťou povedať, že zo sporného územia nemá poznatky pochádzajúce z archeologických výskumov.

O vyše polstoročie neskôr najnovšie poznatky zhrnul a zmapoval profesor Bohuslav Chropovský v „Atlase Slovenskej socialistickej republiky“ z roku 1979 na mape s osídlením Slovenska v dobe Veľkej Moravy (obr. 2). A napodiv osídlenie stredného Slovenska sa v nej od predchádzajúcej veľmi neodlišovalo.

Za éry profesora Budinského–Kričku, a tiež aj mojej generácie, archeológovia nelenili preskúmať aj túto oblasť. Ich aktivite možno priznať, že počnúc dobou bronzovou sa aj nad touto oblasťou odhalilo rúcho tajomnosti a prišlo sa na početné dôkazy pravekého ranodejinného baníctva a osídlenia, ktoré cez obdobie halštatské a laténske pokračovalo až do neskej doby rímskej.

Potom však prišla doba sťahovania národov, najmä Hunov a Avarov, a vedno s nimi aj Slovanov. Lúpežnícko–koristnícke nájazdy Hunov ovplyvnili aj pohyby niektorých domácich kmeňov, či už keltských (Bójovia, Kotíni), alebo germánskych (Longobardi, Kvádi, Gepidi), kým avarské nájazdy do značnej miery ovplyvnili osídlenie Slovanov. Nedoriešená je otázka príslušníkov púchovskej kultúry, ktorá má u nás zrejme staršie korene a v istom zmysle mohla aspoň čiastočne splynúť aj s novoprišliými Slovanmi.

S príchodom Avarov však na našom území pohaslo aj stredoslovenské baníctvo, čo sa so zreteľom na sociálnu skladbu avarského obyvateľstva zdá celkom pochopiteľné. Lenže nás prekvapuje predovšetkým to, že sa s niekdajším rozkvitajúcim baníctvom ne-

Obr. 1. Václav Chaloupecký: Staré Slovensko, 1923.

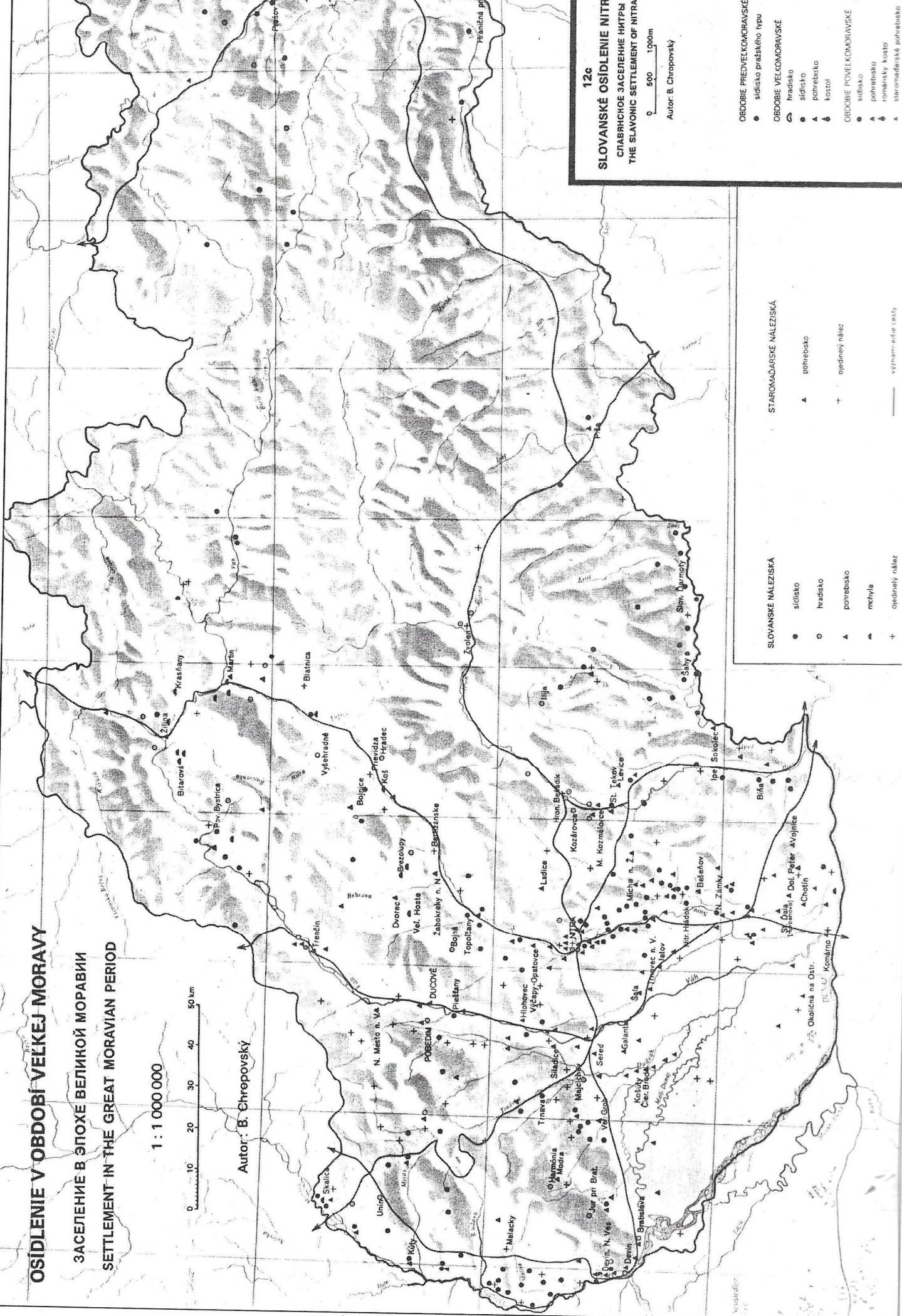
OSÍDLENIE V OBDOBÍ VEĽKEJ MORAVY

ЗАСЕЛЕНИЕ В ЭПОХЕ ВЕЛИКОЙ МОРАВИИ
SETTLEMENT IN THE GREAT MORAVIAN PERIOD

1 : 1 000 000

Autor: B. Chropovský

12c
SLOVANSKÉ OSÍDLENIE NITRY
 СЛАВЯНСКОЕ ЗАСЕЛЕНИЕ НИТРИ
 THE SLAVONIC SETTLEMENT OF NITRA

Autor: B. Chropovský

0 500 1000m

- OBDOBIE PREDVEĽKONORAVSKÉ
- sídlisko pražského typu
- OBDOBIE VEĽKONORAVSKÉ
- hradisko
- sídlisko
- ▲ pohrebisko
- ▲ kostol
- OBDOBIE POVEĽKONORAVSKÉ
- sídlisko
- ▲ pohrebisko
- ▲ románsky kostol
- ▲ staronemájské pohrebisko

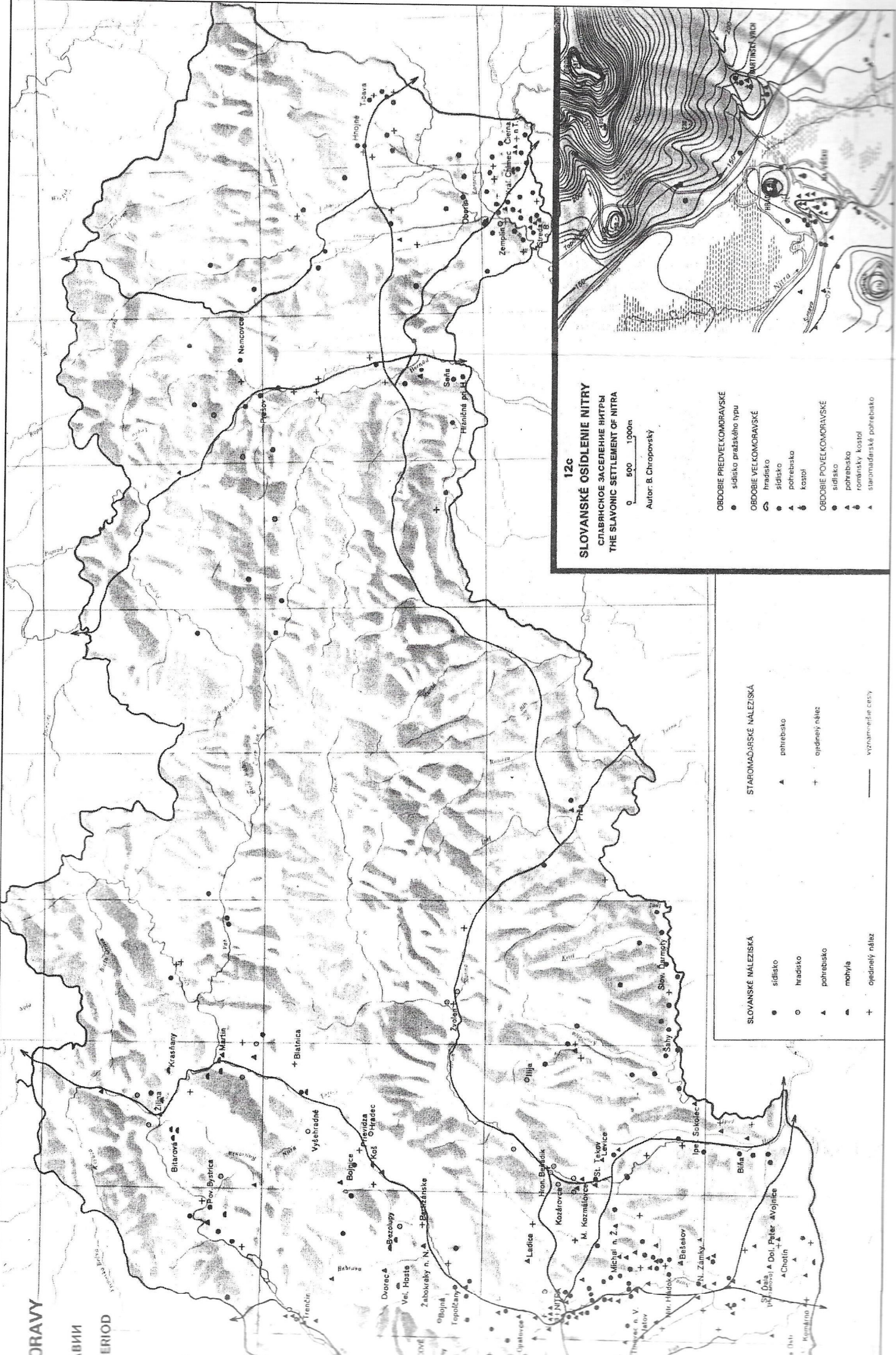
SLOVANSKÉ NÁLEZISKÁ

- sídlisko
- hradisko
- ▲ pohrebisko
- ▲ mochy
- + ojedinelý nálezc

STARONEMÁJSKÉ NÁLEZISKÁ

- ▲ pohrebisko
- + ojedinelý nálezc
- významnejší cesty

Obr. 2. Atlas Slovenskej socialistickej republiky, 1979, Bohušlav Chropovský: Osídlenie v období Veľkej Moravy.

12c
SLOVANSKÉ OSIDLENIE NITRY
 СЛАВЯНОЕ ЗАСЕЛЕНИЕ НИТРЫ
 THE SLAVONIC SETTLEMENT OF NITRA

Autor: B. Chropovský

0 500 1000m

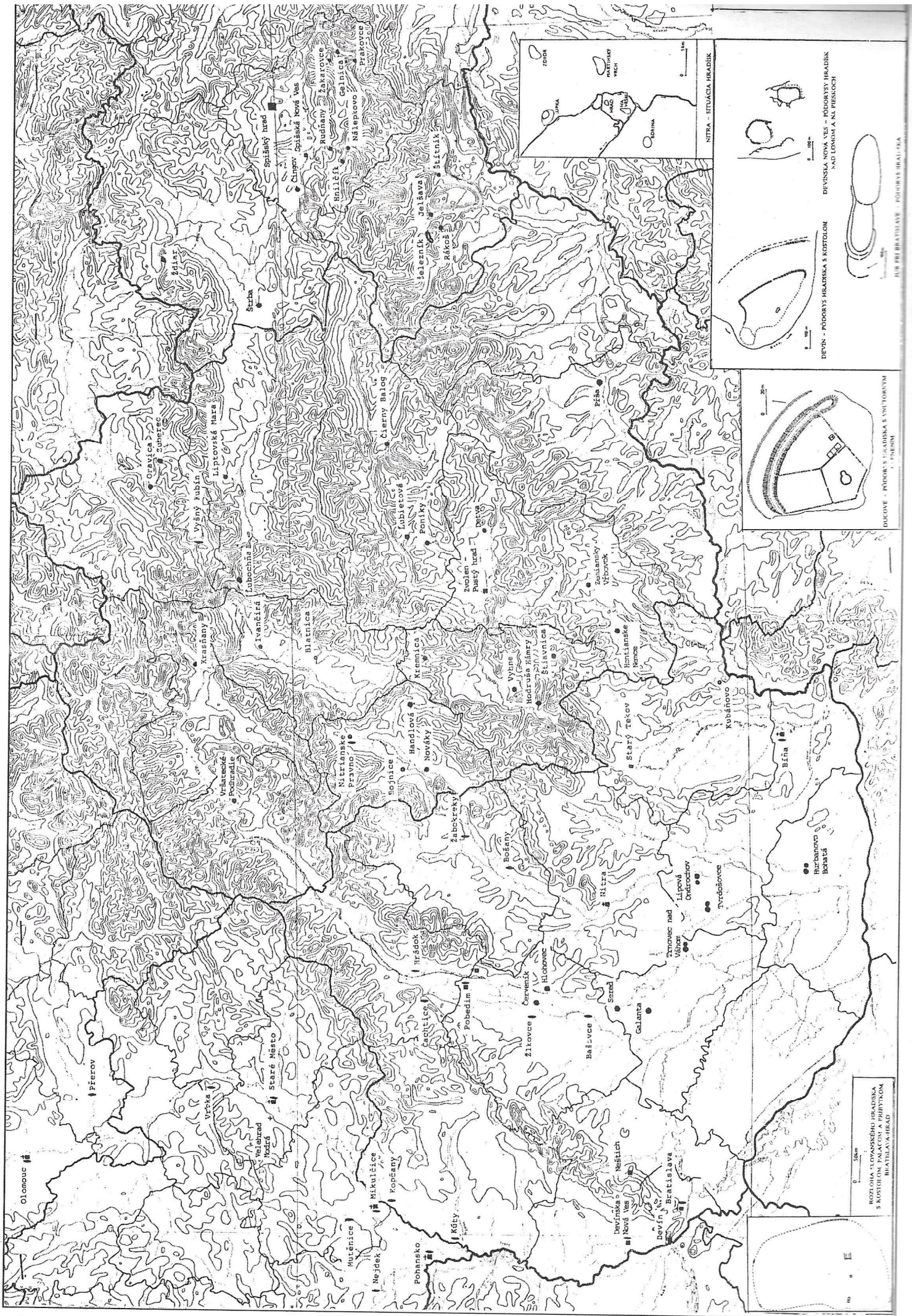
- OBDOBIE PREDVEĽKOMORAVSKÉ**
- sídlisko pražského typu
- OBDOBIE VEĽKOMORAVSKÉ**
- hradisko
  - sídlisko
  - ▲ pohrebisko
  - ⊙ kostol
- OBDOBIE POVEĽKOMORAVSKÉ**
- sídlisko
  - ▲ pohrebisko
  - ▲ románsky kostol
  - ▲ stonomaďarské pohrebisko

STAROMAĎARSKÉ NALEZISKÁ

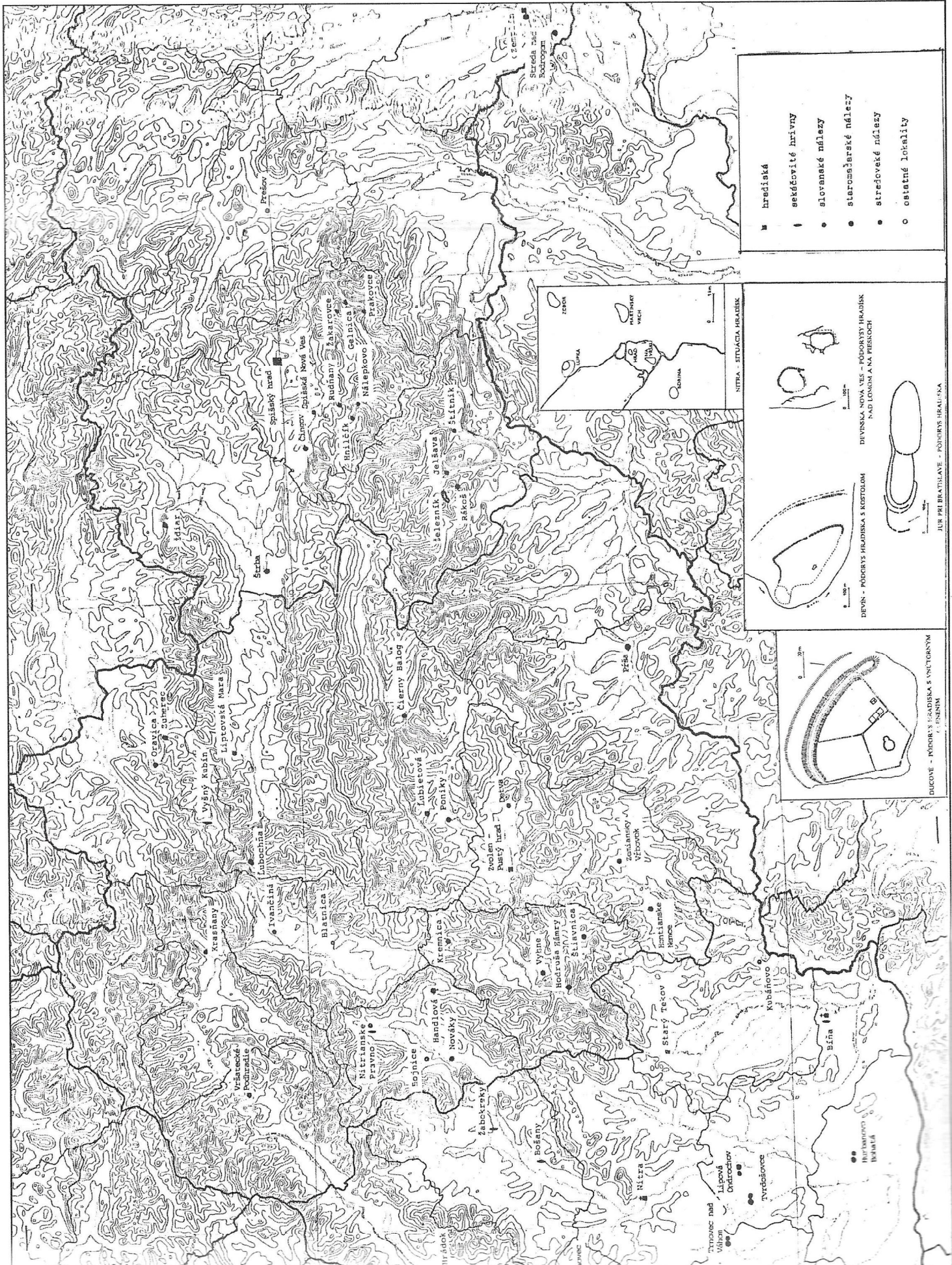
- ▲ pohrebisko
- + ojedinelý nálež
- významnejšie cesty

SLOVANSKÉ NALEZISKÁ

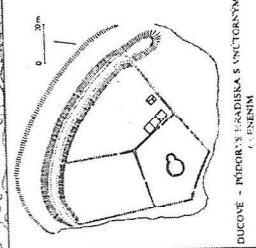
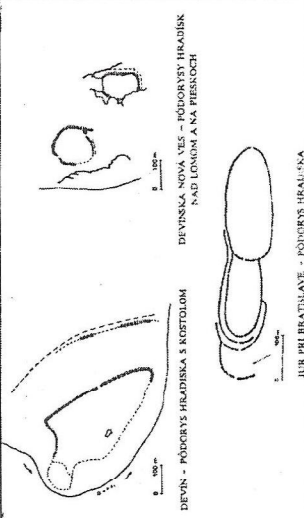
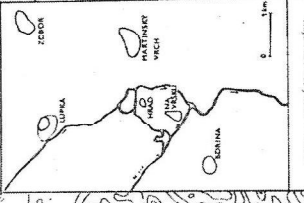
- sídlisko
- hradisko
- ▲ pohrebisko
- ▲ mohyla
- + ojedinelý nálež

Obr. 3. Výnimočné lokality a náleziská sekerovitých hrievien a surovinnových zdrojov.

- hradiská
- osídlovité hrivny
- slovancké nálezy
- staromáďarské nálezy
- stredoveké nálezy
- ostatné lokality

stretávame ani v dobe veľkomoravskej. A pritom nám nechýbajú doklady o spracúvaní železnej rudy v podobe vyhní a železných trosiek v kováčskych dielňach, ako to dokazujú nálezy v Bojniciach (okr. Prievidza), Ivančinej (okr. Martin), v Kubáňove (okr. Levice), v Kútoch (okr. Senica), v Nitre na Podhradí pod Zoborom a na Šindolke, ďalej na lokalite Vyšehrad v Nitrianskom Pravne a na Vršatskom Podhradí (okr. Považská Bystrica). Nehovoriac ani o početných poľnohospodárskych nástrojoch a zbraniach.

Osobitne zaujímavé sú však pre nás nálezy tzv. sekerovitých hrivien, o ktorých sa hovorilo nielen ako o polotovare, ale aj ako o možnom predmonetárnom platidle. Takýto názor vyslovil r. 1939 nemecký historik H. Ohlhaver a u nás ho širšie rozviedol M. Augustín podrobnejším rozborom doteraz najväčšieho krakovského súboru hrivien v knihe „Kovové križovatky pani Histórie“ (s. 76–79). I keď možno súhlasiť s jeho názorom, že hodnota jednotlivých hrivien bola určovaná podľa ich konkrétnej váhy prepočítanej na byzantskú výkupnú cenu, predsa len z tejto skutočnosti nemožno vyvodit' záver, že aj samotné hrivny sa používali ako platidlo. O tom napokon výrečne hovorí aj skutočnosť, že hoci vo vikingskej oblasti Nórska ich pod názvom *vaevjern* poznáme vyše 3 000 kusov, v susednom Dánsku a príahlom Nemecku sa už nevyskytujú.

Zato sa však v prekvapujúcom množstve vyskytujú v Malopoľsku, kde do r. 1979 zaregistrovali až 25 nálezísk. Medzi nimi aj neďaleko našich hraníc pri obci Zawada Lancokorońska. Najbohatší nález však pochádza z Krakova neďaleko Wawelu, kde sa v truhlici z jedľových a dubových dosák našlo v troch radoch 4212 kusov rozličnej veľkosti, v celkovej váhe 3630 kg.

Na Morave ich poznáme z týchto lokalít: Brno–Líšeň, Olomouc, Přerov, Vrbka, Staré Město pri Uherskom Hradišti, Mikulčice, Mutěnice, Nejdek a Pohansko pri Břeclavi. Na slovenskej strane rieky Moravy sú to Kopčany, Kúty a hradisko Nad lomom v Devínskej Novej Vsi. O to pozoruhodnejší je nález 13 hrivien v Bratislave, ktorý v hromadnom hrobe v studni vyhl'benej do flu veľkomoravského horizontu v priestoroch Academie Istropolitany odkryl Adrian Vallašek.

Nás však najviac zaujímajú nálezy z povodia Váhu, Oravy a Nitry. Zhodou okolností štyri hrivny sa našli pri Dudváhu v Bašovciach (okr. Trnava). K nim možno zaradiť aj severnejšie nálezy zo Žlkoviec a Čachtíc. Na malopoľskú oblasť naväzuje nálezisko z Vyšného Kubína na Orave. Našu pozornosť však najviac priťahujú depoty vo Vršatskom Podhradí pri Považskej Bystrici, ďalej 247 hrivien (65 kg) z lokality Hrádok (okr. Trenčín), a najmä trinásť depotov s 2 000 hrivnami v obvode hradiska Pobedim.

K štandardným náleziskám v Ponitří patria Žabokreky (okr. Topoľčany) so šiestimi hrivnami, ďalej Bošany pri Slovenskom Pravne a samotná Nitra, ako som to už spomenul vyššie. Na dolnom Hrone sa k nim napokon radí Biňa. Zásluhu o naše súčasné znalosti treba priznať predovšetkým Radomírovi Pleinerovi (Pleiner, 1961. s. 405) a Darinke Bialekovej (Bialeková, 1972, s. 121–129).

Skutočnosť, že tieto hromadné nálezy geograficky, a zrejme aj ekonomicky naväzujú na náleziská z Malopoľska, nám pravdepodobne odhaľujú aj pripojenie Vislanska k Veľkej Morave, i keď sa zásluha o pokrstenie vislanského kniežata pripisuje Metodovi (Život Metoda – XI). A naopak, po páde Veľkej Moravy sa o ovládnutie susediacich území pretekali s českými kniežatami a starými Maďarmi aj Poliaci!

V súvislosti s koncentráciou vyššie uvedených nálezísk si však musíme uvedomiť aj charakter a vývoj slovanského osídlenia našich krajín. Svojho času za východisko poslúžila práca Ivana Borkovského „Staroslovanská keramika ve střední Evropě“ (Praha 1940), v ktorej sa odborná verejnosť oboznámila s tzv. keramikou pražského typu. Už on postrehol, že táto najstaršia slovanská keramika sa na našom území vyskytuje prevažne na nížinných sídliskách a lokalitách: Březno u Loun, Mutěnice, Siladice, Zlechov, Staré Město, Přítulky – Devínska Nová Ves, Záhorská Bystrica, Vajnory, Abrahám, Nit-

riansky Hrádok a i., a len výnimočne na vyvýšených lokalitách ako Klučov, Stará Koutim, Levý Hradec alebo Nitra.

To zodpovedalo charakteru zakarpatskej vlasti našich predkov, či už ide o Poľsko alebo Ukrajinu, kde sa neskôr našla tzv. keramika typu Korčak, veľmi podobná nášmu pražskému typu. Neskôr Vojtech Budinský–Krička objavil tzv. prešovský typ lokálnej staroslovanskej keramiky. Pravdaže, naši predkovia neváhali ani s obsadením výšinných hradísk, ktoré pred ich príchodom vybudovali iné etniká, ako napr. Devín.

Ale základnou otázkou našej hádanky ostáva problém surovínovej základne železiarstva v dobe veľkomoravskej. Ak v mladšej dobe bronzovej a halštatskej, rovnako ako neskôr v dobe laténskej a rímskej je čerpanie z rudných oblastí stredného Slovenska dokázané aj ich súvislým osídlením, pre veľkomoravské obdobie takéto doklady prevažne chýbajú. Čo to však v skutočnosti znamená? Do akej miery boli tieto bane skutočne vyčerpané? A odkiaľ potom získavali naši kováči a železiari potrebnú surovinu? Alebo to boli chýbajúce technické znalosti a prostriedky, ktoré potom panovníci arpádovskej dynastie riešili povolaním nemeckých odborníkov?

Na prvý pohľad by sa zdalo, že odpoveď treba hľadať medzi týmito možnosťami. Skúsenejší historici však vedia, že správna odpoveď sa zriedkakedy nájde iba medzi dvoma teoreticky načrtnutými alternatívami. Preto i v tomto prípade musíme vychádzať z nezvratne preukázaných faktov. Tieto sú dané na jednej strane početnými nálezmi a náleziskami sekáčovitých hrivien, na druhej strane zase z toho, že na ich výrobu boli využité domáce suroviny. Pretože sa z týchto hrivien okrem rôznych poľnohospodárskych nástrojov vyrábali aj zbrane, ich výroba bola zaiste aj odpoveďou na tie nariadenia východofranských panovníkov, ktoré zakazovali predaj a vývoz zbraní na územie Veľkej Moravy. Teda domáca výroba z domácich surovín logicky vylučovala aj ich vývoz alebo predaj do cudziny. Pohľad na mapu nám prezrádza aj domáce surovínové ťriedla (obr. 3). Či už sú to Oravice a Zuberec na Orave, Kremnické vrchy, Vtáčnik a Trábeč v hornom Ponitří s pravdepodobnými lokalitami Handlová a Nováky, alebo aj oblasť Bašoviec pod Malými Karpatami. Oblasť Banskej Štiavnice, ako uvidíme neskôr, nie je istá. A netrúfam si menovite uviesť rudné náleziská z vlastnej Moravy.¹

A tým sa vlastne dostávame aj k otázke stredného Slovenska, horného Pohronia a Rudohoria, menovite k náleziskám spišským a gemerským. Bez ohľadu na ojedinelé lokality s veľkomoravskými nálezmi, o ktorých tak zasvätené hovorí Jozef Vladár v knihe „Umenie dávnovekého Spiša“ (1978), ako napr. Spišská Nová Ves, Spišské Tomášovce–Čingov alebo Spišský Hrad, preskúmaný po Belovi Pollovi (v roku 1964) systematicky od r. 1969 Andrejom Fialom a Adrianom Vallašekom, treba pripustiť, že tunajšie stredoveké baníctvo malo neskorší pôvod. V tejto súvislosti sa poukazuje najmä na „Zlatú bulu“ Ondreja II. z rokov 1222, 1231 a po tatárskom vpáde r. 1241 na doosídlenie Spiša Nemcami za Bela IV.²

Zaujímavé je však pre nás v tomto ohľade časové rozpätie medzi dobou kráľovských dekrétov a prvým písomným záznamom do úvahy prichádzajúcich lokalít. Tak napr. na Spiši sa Gelnica ako „Gynlychbanya“ uvádza r. 1246, Nálepko v podobe „Vagen-drüzel“ v rokoch 1272–90, Hnilčík v podobe „silva parva Gynlnitz“ r. 1315 a Prakovce ako „villa Prakonis“ až r. 1368. V Gemeri sa Jelšava uvádza ako „Illswa“ – „Elswa“ r. 1271, Rákoš sa v znení „Torpholus“ spomína r. 1318 a ako „Tarfalva“ r. 1359. Najmenší časový rozdiel v prípade Štítnika, ktorý sa v podobe „Chitnck“ spomína už r. 1243 a v podobe „Chytnuk“ r. 1258.

Zaujímavé sú názvy Banskej Štiavnice. Roku 1156 sa spomína ako „Terra Banensium“, r. 1217 ako „Bana“ a až r. 1255 ako „Schebnzybanya“, ale v r. 1290 už ako „Selmeczbanya“. A pritom tu išlo o mesto, ktoré kráľovskému rodu zabezpečovalo striebro a pevnú menu! Iba mimochodom poznamenávam, že všetky citácie sú z „Vlastivedného

slovníka obcí na Slovensku I–III“, Bratislava 1977–78. Pokiaľ zasa ide o staromaďarské lokality na mnou vypracovanej mape, tu som sa zámerne obmedzil na lokality uvádzané Antonom Točíkom,³ pretože reprezentujú počiatočnú fázu dobývania Slovenska.

Celkovo sa teda ukazuje, že ani spišské, ani gemerské bane v dobe veľkomoravskej nepracovali. No súčasne si musíme uvedomiť aj to, že na rozdiel od spišských, kremnických a štiavnických baní bolo gemerské baníctvo produktom domáceho obyvateľstva. Napokon v priebehu ďalších storočí sa aj pozvaní nemeckí kolonisti rôznym spôsobom pomiešali s domácim obyvateľstvom a kompaktnú národnostnú jednotu si vlastne uchovali len spišskí Nemci. (A o niekoľko storočí neskôr z úplne iných príčin Nemci bratislavskí.)

Na záver mi dovoľte zacitovať slová, ktoré som už napísal dávnejšie: „Priestor a čas sú ohraničujúcim rámcom dejinnej drámy, ktorej hrdinom je človek. Ako človek nemôže prekročiť svoj tieň, tak ani národy sa nemôžu zbaviť spätosti s prostredím, ktoré sa stalo ich vlasťou.“

POZNÁMKY

¹ K tejto problematike porovnaj najmä štúdie:

BIALEKOVÁ, D. 1978: Osídlenie oblastí so surovinovými zdrojmi na Slovensku v 9.–11. storočí, *Archaeologica historica* 3, Brno, s. 11–17.

ŠAL KOVSKÝ, P.: Zur Makrostruktur der Besiedlung der Slowakei in großmährischer Zeit, obr. 1,

ŠAL KOVSKÝ, P. 1988: K vývoju a štruktúre osídlenia v dobe slovanskej na Slovensku, *SIA* 36, s. 379–414

² Porovnaj príslušnú kapitolu Richarda Marsinu v diele *Slovensko Dejiny*, 1978, Bratislava s. 265 n.

³ Anton Točík, štúdie: *Altungarische Gräbenfelder in der Südwestslowakei*, 1968, Bratislava, *Flachgräberfelder aus dem IX. und XI. Jahrhundert in der Südwestslowakei*, 1971, *SIA* 19, s. 135–214

LITERATÚRA

BIALEKOVÁ, D. 1972: Výskum slovanského hradiska v Pobedime, okr. Trenčín, *AR*, s. 121–129

PLEINER, R. 1961: Slovanské sekerovité hřivny, *SIA* 9, s. 405–450

RÄTSEL ALS „LEHRMEISTER DES LEBENS“

Ján Dekan

Der Impuls zum Schreiben dieser Erwägung war eigentlich ein zufälliger Vergleich zweier Landkarten. Eine von ihnen befand sich im Buch von Prof. Václav Chaloupecký aus dem J. 1923, das in meiner Jugend den Streit „über die alte Slowakei“ hervorrief, deren zentraler Teil als unbesiedelt erschien (Abb. 1). Die zweite erschien über ein Vierteljahrhundert später im „Atlas der Slowakischen sozialistischen Republik“ aus dem J. 1979 und die Besiedlungskarte der Slowakei in der Zeit Großmährens erarbeitete Prof. B. Chropovský (Abb. 2). Und verwunderlicherweise unterschied sich die Besiedlung der Mittelslowakei nicht allzusehr auf ihr! Es interessierte mich also warum?

Die Antwort suchte ich in der Kartierung mancher außergewöhnlicher Funde. Außer Burgwällen und allgemein bekannteren Lokalitäten waren es vor allem die Fundstellen von Axtbarren und ihrer vorausgesetzten Rohstoffquellen (Abb. 3). Bei diesem Studium kam ich zum Rückschluß, daß ihre Herstellung im Gebiet Mährens, des Nitrauer Fürstentums und in Klempolen mit dem Verbot der ostfränkischen Herrscher über die Waffenausfuhr in die Gebiete Großmährens zusammenhingen. Gleichzeitig löste ich auch die Frage der Rohstoffbasis in der Produktion und gelangte zur Schlußfolgerung, daß sie sich in den unweiten Teilen des Orava-Gebietes, in den Kremnitzer Bergen, im oberen Nitratal im Vtáčnik- und Tribečgebirge, ja auch im Gebiet östlich der Kleinen Karpaten befand. Hiermit bestätigte sich eigentlich auch die historisch belegte Tatsache über die Einladung deutscher Kolonisten von Andreas II. und Béla IV. zur Entfaltung des Erzabbaues namentlich in den Gebirgen von Kremnica, Štiavnica und der Zips, nicht jedoch im oberen Grantal und Gemergebiet. Und zugleich zeigte ich damit auf den Beginn der mittelalterlichen Besiedlung dieses Gebietes.